O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, 2026, [15]
ISSN 2181-7324(Print)

IJTIMOIY FANLAR
http://journals.nuu.uz
ISSN 3093-8996(Onlayn)

UDK: 37.017:305(575.1)

Gulnoza X. AMINOVA,
Katta o‘qituvchi, PhD, O‘zbekiston Milliy universiteti, Toshkent, O‘zbekiston
E-mail: gulnozaaminova59@gmail.com, https://orcid.org/0009-0007-3126-2600

PhD N.Farxodjonova taqrizi asosida

GENDER TENGLIK: IJTIMOIY-FALSAFIY MOHIYATI VA UNI TA’LIM TIZIMIDA TA’MINLASHNING PEDAGOGIK JIHATLARI

Annotatsiya

Maqolada gender tenglik tushunchasining ijtimoiy-falsafiy mohiyati, uning shakllanish bosqichlari va zamonaviy talqinlari tahlil qilinadi. O‘zbekistonda gender siyosatining huquqiy asoslari hamda 2030-yilgacha gender tenglikka erishish strategiyasi doirasidagi islohotlar ilmiy jihatdan baholanadi. Muallif gender tenglikni ta’minlashda ta’lim tizimining hal qiluvchi o‘rniga alohida e’tibor qaratib, gender stereotiplarini bartaraf etishning pedagogik mexanizmlarini asoslaydi. Tadqiqot natijasida ta’lim mazmuni, o‘quv adabiyotlari va pedagog kadrlar tayyorlash jarayonida gender yondashuvni joriy etish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: gender, gender tenglik, gender stereotip, ijtimoiy jins, teng imkoniyatlar, gender yondashuv, ta’lim, pedagogik jarayon, barqaror rivojlanish.

ГЕНДЕРНОЕ РАВЕНСТВО: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКАЯ СУЩНОСТЬ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЕГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В статье анализируется социально-философская сущность понятия гендерного равенства, этапы его формирования и современные интерпретации. Даётся научная оценка правовым основам гендерной политики Узбекистана и реформам в рамках Стратегии достижения гендерного равенства до 2030 года. Автор уделяет особое внимание решающей роли системы образования в обеспечении гендерного равенства и обосновывает педагогические механизмы преодоления гендерных стереотипов. По результатам исследования разработаны практические предложения по внедрению гендерного подхода в содержание образования, учебную литературу и процесс подготовки педагогических кадров.

Ключевые слова: гендер, гендерное равенство, гендерный стереотип, социальный пол, равные возможности, гендерный подход, образование, педагогический процесс, устойчивое развитие.

GENDER EQUALITY: ITS SOCIO-PHILOSOPHICAL ESSENCE AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF ENSURING IT IN THE EDUCATION SYSTEM

Annotation

The article analyses the socio-philosophical essence of the concept of gender equality, the stages of its formation and its contemporary interpretations. It provides a scholarly assessment of the legal foundations of gender policy in Uzbekistan and of the reforms carried out within the Strategy for Achieving Gender Equality until 2030. The author pays particular attention to the decisive role of the education system in ensuring gender equality and substantiates the pedagogical mechanisms for overcoming gender stereotypes. As a result of the study, practical proposals have been developed for introducing a gender approach into the content of education, educational literature and the training of teaching staff.

Key words: gender, gender equality, gender stereotype, social sex, equal opportunities, gender approach, education, pedagogical process, sustainable development.

Kirish. Zamonaviy jamiyat taraqqiyotining ustuvor yo‘nalishlaridan biri inson huquq va erkinliklarini ta’minlash, ijtimoiy adolat tamoyillarini mustahkamlash hamda shaxsning intellektual, ma’naviy va kasbiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun teng imkoniyatlar yaratishdan iborat. Mazkur jarayonda gender tenglik masalasi nafaqat huquqiy yoki ijtimoiy-siyosiy muammo, balki inson qadr-qimmati, erkinligi, ijtimoiy mas’uliyati va jamiyatdagi mavqeyini belgilovchi muhim ijtimoiy-falsafiy kategoriya sifatida namoyon bo‘lmoqda. Gender tenglikning mazmun-mohiyati ayollar va erkaklarning huquqiy jihatdan tengligini e’tirof etish bilangina cheklanmay, ularning ijtimoiy hayotning barcha sohalarida, jumladan, ta’lim, ilm-fan, mehnat, boshqaruv va jamoatchilik faoliyatida o‘z imkoniyatlarini erkin amalga oshirishi uchun adolatli shart-sharoitlarni shakllantirishni ham nazarda tutadi.

Gender tenglikning ijtimoiy-falsafiy mohiyatini anglashda tenglik, adolat, erkinlik, insonparvarlik va ijtimoiy mas’uliyat kategoriyalari o‘rtasidagi dialektik munosabatlar alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki gender tenglik shaxslarning biologik yoki individual xususiyatlarini inkor etishni emas, balki jinsga asoslangan kamsitishlarni bartaraf etish, mavjud ijtimoiy to‘siqlarni kamaytirish va har bir insonning qobiliyatlarini rivojlantirish uchun teng imkoniyatlar yaratishni anglatadi. Shu nuqtayi nazardan, gender tenglik jamiyatning demokratik rivojlanish darajasi, ijtimoiy munosabatlarning adolatliligi va inson kapitalidan samarali foydalanish imkoniyatlarini ifodalovchi muhim mezonlardan biri hisoblanadi.

Ta’lim tizimi gender tenglik tamoyillarini shakllantirish va amaliyotga tatbiq etishning eng muhim ijtimoiy institutlaridan biridir. Zero, ta’lim jarayonida shaxsning dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi, ijtimoiy munosabatlarga yondashuvi va fuqarolik pozitsiyasi shakllanadi. O‘quvchi va talabalarda gender tenglikka asoslangan tafakkurni rivojlantirish, o‘zaro hurmat, hamkorlik, bag‘rikenglik va adolatparvarlik fazilatlarini tarbiyalash ta’limning nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy-falsafiy vazifasi ham hisoblanadi. Ayniqsa, globallashuv, raqamli

transformatsiya va zamonaviy mehnat bozoridagi o‘zgarishlar sharoitida ta’lim oluvchilarning jinsidan qat’i nazar, sifatli bilim olish, kasb tanlash, ilmiy izlanishlar olib borish va yetakchilik salohiyatini rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Zamonaviy jamiyat taraqqiyotining muhim mezonlaridan biri — insonning jinsidan qat’i nazar o‘z salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish imkoniyatiga ega bo‘lishidir. Ushbu masala nafaqat huquqiy va ijtimoiy, balki chuqur falsafiy mazmunga ham egadir, chunki u insonning erkinligi, tengligi va qadr-qimmati kabi fundamental qadriyatlar bilan bevosita bog‘liqdir. Shu bois gender tenglik muammosi bugungi kunda ijtimoiy-gumanitar fanlarning eng dolzarb tadqiqot yo‘nalishlaridan biriga aylandi.

Gender tenglikni ta’minlashda ta’limning pedagogik imkoniyatlari o‘quv dasturlari, darsliklar mazmuni, o‘qitish metodlari, pedagogik muloqot madaniyati, baholash mezonlari hamda ta’lim muassasasidagi ijtimoiy-psixologik muhit orqali namoyon bo‘ladi. Jumladan, pedagogning o‘quvchi va talabalarga nisbatan xolis munosabatda bo‘lishi, ularning individual qobiliyatlarini qo‘llab-quvvatlashi, jinsga oid stereotiplarning ta’lim natijalariga salbiy ta’sirini kamaytirishi hamda barcha ta’lim oluvchilar uchun teng ishtirok imkoniyatlarini yaratishi genderga sezgir pedagogik yondashuvning muhim shartlaridan hisoblanadi. Bunday yondashuv ta’lim jarayonida faqat rasmiy tenglikni emas, balki real imkoniyatlar tengligini ta’minlashga xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasida ham gender tenglikni ta’minlash davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida rivojlanmoqda. Xususan, 2019-yil 2-sentabrda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasining «Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida»gi O‘RQ-562-sonli Qonuni gender tenglikning huquqiy asoslarini mustahkamladi. Shuningdek, 2030-yilga qadar O‘zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasi jamiyat hayotining turli sohalarida, jumladan, ta’lim va ilm-fanda xotin-qizlar hamda erkaklar uchun teng imkoniyatlarni kengaytirishga qaratilgan ustuvor vazifalarni belgilab berdi. Mazkur huquqiy va strategik asoslar gender tenglik masalasini pedagogik jarayonning mazmuni, tashkiliy mexanizmlari va tarbiyaviy maqsadlari bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolarning jinsi bo‘yicha kamsitilishi taqiqlangan bo‘lib, xotin-qizlar va erkaklarning teng huquqliligi davlat tomonidan kafolatlanadi. So‘nggi yillarda mamlakatimizda ushbu sohada tizimli huquqiy va institutsional islohotlar amalga oshirildi. Ayni paytda gender tenglikni faqat qonunchilik yo‘li bilan ta’minlab bo‘lmaydi: jamiyat ongida asrlar davomida shakllangan stereotiplar huquqiy me’yorlardan ancha barqaror bo‘lib chiqadi. Aynan shu nuqtada ta’lim tizimining roli hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, gender tenglikni ta’lim tizimida ta’minlash faqat normativ-huquqiy talablarni bajarish bilan cheklanmaydi. Mazkur jarayon pedagoglarning gender kompetentligini rivojlantirish, ta’lim mazmunida inson huquqlari va ijtimoiy adolat tamoyillarini aks ettirish, kasbiy yo‘naltirishda stereotipik yondashuvlarni kamaytirish, shuningdek, ta’lim oluvchilarning mustaqil fikrlashi va ijtimoiy faolligini rag‘batlantirishni talab etadi. Bu esa gender tenglikni pedagogik texnologiyalar, tarbiya metodlari va ta’lim muhitini takomillashtirish bilan bog‘liq kompleks ilmiy muammo sifatida tadqiq etishni taqozo qiladi.

Gender muammosining ilmiy tadqiqi XX asrning ikkinchi yarmida shakllandi. “Gender” tushunchasi biologik jins (sex) dan farqli o‘laroq, ijtimoiy-madaniy jihatdan konstruksiyalangan jins ma’nosini anglatib, jamiyat tomonidan erkak va ayolga yuklanadigan rol, xulq-atvor namunalari va kutilmalar majmuini ifodalaydi. S.de Bovuarning “Ikkinchi jins” asari ushbu yo‘nalishning falsafiy poydevorini yaratdi. Keyinchalik J.Batler, N.Freyzer, M.Nussbaum kabi tadqiqotchilar gender masalasini ijtimoiy adolat, tan olinish va inson salohiyati nazariyalari kontekstida rivojlantirdilar.

O‘zbekiston fanida gender masalalari asosan huquqshunoslik, sotsiologiya va tarix yo‘nalishlarida o‘rganilgan. Ayni paytda gender tenglikni ta’lim jarayoni orqali ta’minlashning pedagogik jihatlari — o‘quv adabiyotlaridagi gender ifodasi va pedagog kadrlarning gender kompetentligi masalalari yetarlicha tadqiq etilmagan. Mazkur maqola ana shu ilmiy bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

Tadqiqotda ijtimoiy-falsafiy tahlil, tarixiylik va mantiqiylik birligi, qiyosiy tahlil, me’yoriy-huquqiy hujjatlarni o‘rganish (kontent-tahlil) hamda umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Nazariy asos sifatida gender nazariyasining klassik va zamonaviy konsepsiyalari, shuningdek O‘zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchiligi va strategik hujjatlari olindi.

Natijalar va Muhokama. Falsafiy nuqtai nazardan gender tenglik bir xillik (identiklik) emas, balki teng qadr-qimmat va teng imkoniyatlar tamoyilidir. Bu yerda ikki tushunchani farqlash zarur: rasmiy (formal) tenglik — qonun oldida teng huquqlilik, va real (substantiv) tenglik — huquqdan amalda foydalana olish imkoniyati. Rasmiy tenglik zarur, ammo yetarli emas: agar jamiyatda stereotiplar, infratuzilma yetishmovchiligi yoki ijtimoiy bosim mavjud bo‘lsa, huquq qog‘ozda qolib ketadi. Shu sababli zamonaviy gender siyosati imkoniyatlar tengligini ta’minlashga qaratilgan faol chora-tadbirlarni ham nazarda tutadi.

O‘zbekistonda gender siyosatining huquqiy asoslari. Mamlakatimizda ushbu sohadagi islohotlarning huquqiy poydevori 2019-yilda yaratildi: 2-sentabr kuni “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida” hamda “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi qonunlar qabul qilindi. 2021-yilda 2030-yilgacha gender tenglikka erishish strategiyasi tasdiqlandi. O‘zbekiston BMTning Xotin-qizlarga nisbatan kamsitishning barcha shakllariga barham berish to‘g‘risidagi konvensiyasi (CEDAW), Pekin deklaratsiyasi va Barqaror rivojlanish maqsadlari (5-maqsad)ga sodiqligini amalda namoyon etmoqda.

Islohotlarning amaliy natijasi statistik ko‘rsatkichlarda ham aks etmoqda. Xususan, Oliy Majlisda xotin-qizlar ulushi 2018-yildagi 12,6 foizdan 2025-yilda 38 foizga yetdi. Ushbu o‘sish davlat boshqaruvida gender muvozanatini ta’minlash bo‘yicha qabul qilingan chora-tadbirlarning samaradorligidan dalolat beradi.

Gender stereotiplari va ta’lim tizimi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, huquqiy tenglik ta’minlangan sharoitda ham amaliy tenglikka erishishga to‘sqinlik qiluvchi asosiy omil — jamoatchilik ongidagi gender stereotiplaridir. Stereotiplar shaxsning ilk ijtimoiylashuv bosqichlarida — oila va ta’lim muassasalarida shakllanadi. Ular quyidagi shakllarda namoyon bo‘ladi: kasb-hunarning “erkaklarga xos” va “ayollarga xos” turlarga ajratilishi; oiladagi rollarning qat’iy taqsimlanishi; qiz bolalarning aniq va texnika fanlariga qobiliyati past deb hisoblanishi; rahbarlik lavozimlarining erkaklar imtiyozi sifatida qabul qilinishi.

Ta’lim tizimi bu jarayonda ikki yoqlama rol o‘ynashi mumkin: u stereotiplarni qayta ishlab chiqarishi yoki, aksincha, ularni bartaraf etishga xizmat qilishi mumkin. O‘quv adabiyotlaridagi matn va illyustratsiyalar, o‘qituvchining o‘quvchilarga munosabati, sinfdagi rollar taqsimoti — bularning barchasi yashirin o‘quv dasturi (hidden curriculum) sifatida shaxs ongiga ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli gender yondashuvni ta’lim jarayoniga ongli ravishda joriy etish zarurati yuzaga keladi.

Pedagogik mexanizmlar. Tadqiqot natijasida gender tenglikni ta’lim tizimi orqali ta’minlashning quyidagi pedagogik mexanizmlari asoslandi:

1) o‘quv adabiyotlari va ko‘rgazmali materiallarni gender ekspertizasidan o‘tkazish hamda ularda erkak va ayol obrazlarining muvozanatli ifodalanishini ta’minlash;

2) pedagog kadrlar tayyorlash va malaka oshirish dasturlariga gender kompetentligini shakllantiruvchi modullarni kiritish;

3) o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirishda gender cheklovlarisiz, individual qobiliyat va qiziqishga tayangan yondashuvni qo‘llash;

4) tarbiyaviy mashg‘ulotlarda munozara, keys-stadi va rolli o‘yin metodlari orqali stereotiplarni tanqidiy tahlil qilish;

5) oila bilan hamkorlikni kuchaytirish, chunki dastlabki gender tasavvurlari aynan oilada shakllanadi;

6) ta’lim muassasalarida gender muvozanatini monitoring qilish tizimini yo‘lga qo‘yish.

Xulosa. Olib borilgan tahlil quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi. Birinchidan, gender tenglik falsafiy jihatdan bir xillik emas, balki teng qadr-qimmat va teng imkoniyatlar tamoyili sifatida talqin etilishi lozim. Ikkinchidan, O‘zbekistonda ushbu sohada mustahkam huquqiy poydevor yaratilgan bo‘lib, u xalqaro me’yorlarga muvofiqdir. Uchinchidan, huquqiy tenglikdan real tenglikka o‘tishning asosiy to‘sig‘i — jamoatchilik ongidagi stereotiplar bo‘lib, ularni bartaraf etishning eng samarali vositasi ta’lim hisoblanadi.

Shu asosda quyidagi takliflar ilgari suriladi: davlat ta’lim standartlariga gender sezgirligi mezonini kiritish; o‘quv adabiyotlari uchun gender ekspertizasi metodikasini ishlab chiqish; pedagogika yo‘nalishi o‘quv rejalariga “Ta’limda gender yondashuv” modulini joriy etish; ta’lim muassasalarida gender ko‘rsatkichlari monitoringini yo‘lga qo‘yish. Ushbu chora-tadbirlar gender tenglikni deklarativ e’londan amaliy natijaga aylantirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni. 2019-yil 2-sentabr, O‘RQ-562-son. // https://lex.uz
1. 3.O‘zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni. 2019-yil 2-sentabr, O‘RQ-561-son. // https://lex.uz
3. O‘zbekiston Respublikasida 2030-yilgacha gender tenglikka erishish strategiyasi. – Toshkent, 2021. // https://lex.uz
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni. // https://lex.uz
5. Xotin-qizlarga nisbatan kamsitishning barcha shakllariga barham berish to‘g‘risidagi konvensiya (CEDAW). – BMT Bosh Assambleyasi, 1979.
6. Бовуар С. де. Второй пол. – М.: Прогресс, 1997.
7. Nussbaum M. Women and Human Development: The Capabilities Approach. – Cambridge University Press, 2000.